

Několik poznámek ke studiu politického myšlení

Jan SVATŇ

Jak v politické teorii, tak v politické praxi je možné nalézt určité systémy myšlenek a hodnot, které se postupně vytvářely a prosazovaly v průběhu historického vývoje. Z hlediska moderního státu a společnosti je za výchozí považováno zejména období myšlenkového překonávání feudálního stádia vývoje. Nynější podoba těchto myšlenkových a hodnotových vlivů a dominant v politických systémech je tedy výsledkem vývoje nejen politického myšlení jako takového, ale také jeho ideologických, doktrinálních, programových a koncepčních podob, které jsou spjaty s politickou praxí a mnohdy i s politickou účelovostí¹.

Při studiu a poznávání jednotlivých směrů a orientací v politickém myšlení² a současně i jejich vlivu v politických systémech je vhodné vycházet mimo jiné i z následujících okolností a činitelů.

A. Hlavní směry politického myšlení vypovídají o spojení určitých filosofických idejí s vyvíjejícím se světem, poskytují systematickou představu a perspektivu pro chápání lidské společnosti a úlohy politiky v ní a konečně představují systémy zásad považovaných za možná řešení veřejných záležitostí. Hlavní směry politického myšlení v tomto smyslu představují aplikovanou (politickou) filosofii a sociologii.

B. Podoba a rozsah vlivu těchto systémů myšlenek a hodnot se liší v důsledku různé míry jejich působení nejen uvnitř jednoho politického systému, ale i při srovnání jednotlivých politických systémů. Neopomenutelnými jsou také vývoj a změny v jednotlivých směrech politického myšlení v čase.

Nejjednodušší příklad na takovou myšlenkovou a ideologickou diferenciaci lze nalézt v měřítku každé demokratické země s pluralitním politickým systémem. Ten zahrnuje jejich více (obvykle politické systémy v evropských zemích) nebo méně (politické systémy např. v USA a v Kanadě) úplnou a současně politicky relevantní

¹K tomu srov. kapitulu čtvrtou In Kol.: Politologie I, MU, Brno 1991.

²Za výchozí klasické hlavní směry moderního politického myšlení jsou zpravidla považovány liberalismus, konzervatismus a socialismus.

skladbu. Z hlediska srovnání podoby a intenzity působení směrů politického myšlení mezi jednotlivými politickými systémy je jejich spektrum tradičně výraznější a otevřenější např. v Itálii a ve Francii než v USA a v Kanadě.

Podoba, vliv a důsledky působení jednotlivých směrů se pochopitelně vyvíjejí a modifikují v čase. K tomu dochází jak v jednotlivých politických systémech, tak často i vzhledem k obecnému významu a vlivu těchto směrů. To se potvrdilo například v 60. až 80. letech 20. století nejen zvýrazněním vlivu nejprve novolevicových, demokratickosocialistických a posléze liberálních i křesťanských myšlenkových směrů, jejich vzájemným ovlivňováním a vytvářením modifikací, ale také pohybem v dalších směrech politického myšlení (k tomu srovnej britský neoliberální konzervatismus a zřejmě také eurokomunismus).

Z hlediska významu a důsledku politickomyšlenkových směrů pro politické diskuse, koncepce a vztahy lze v zásadě vysledovat dvě tendence.

První z nich uznává jejich **výchozí koncepční charakter a vliv v reálné politice** a byla typickou prakticky až do poloviny 20. století. Byla vlastně odrazem politické a ideologické profilace a „čistoty“ politických koncepcí celé řady jejich nositelů.

Druhá tendence se objevila v období po 2. světové válce a byla zdůrazňována zejména v 50. až 60. letech. Vypovídala o „konci ideologií“, a to nejen v podobě jejich konvergentního překonání, ale rozuměj také v podobě konce jejich vlivu na politické a státní subjekty a procesy. Avšak posuny v mezinárodně politické situaci, problémy a tlaky vyplývající ze změněné situace v oblasti surovinových zdrojů a vůbec napětí v ekonomikách některých zemí (což bylo typické na přelomu 70. a 80. let např. pro Velkou Británii), měnící se vnitropolitická situace a posléze kolaps zemí reálného socialismu, to vše vedlo k dalším modifikacím, změnám a ke vzájemnému ovlivňování jednotlivých systémů idejí a hodnot, a tedy vlastně k určité další myšlenkové profilaci. Typickým projevem se například stal neoliberální konzervatismus („thatcherismus“) ve Velké Británii, neokonzervatismus v USA, ale také další vývoj demokratickolevicových proudů. Samostatnou kapitolu pak pochopitelně tvoří myšlenková a hodnotová profilace v politických systémech zemí východní Evropy.

Hovoří-li se o vlivu politického myšlení a zejména ideologií na reálnou politiku, je nutno poukázat také na odvrácenou stranu problému, totiž na tzv. ideologizaci politického a státního života. Ideologizace stranickopolitického, tedy nestátního, systému vede až k neschopnosti spolupráce jeho jednotlivých subjektů, k prosazování „jediné“, a to vlastní pravdy, ke hledání „vnitřního nepřítele“ a v konečném důsledku až k totalitarismu. Ideologizace státu pak znamená přímé podřízení celého státního života, včetně vztahu státu a jednotlivce a zahraniční politiky státu, jedné ideologii. Stát se tak stává pouhým nástrojem v rukou jejich nositelů, což vede k porušování a degradaci jeho právního charakteru a obecných demokratických principů. V tomto smyslu je pak „konec ideologií“ více než žádoucí.

C. Z předešlého současně vyplývají následující důsledky.

První z nich spočívá v pozorovatelné **distinkci mezi jednotlivými směry politického myšlení jako určitými otevřenými systémy myšlenek a hodnot na straně jedné a jejich užitím (realizací) jednotlivými subjekty politického systému na straně druhé.** Toto užití může mít někdy i účelový až ryze pragmatický charakter, obvykle se však i ono vyznačuje uceleným a konzištentním pohledem na společenskou problematiku – jedná se o **ideologii**.

Každý systém myšlenek a hodnot vypovídá o jejich určité podobě, která specifikuje ten který hlavní směr politického myšlení a ideologie. Zřejmě i proto jsou tyto pojmy používány zaměnitelně. (Někdy se spíše hovoří o hlavních – velkých – ideologiích než o hlavních směrech politického myšlení.)

Východiskem pro druhou okolnost je již dotčená skutečnost, že jednotlivé směry politického myšlení a koneckonců i ideologie vznikaly, byly a jsou formulovány v určitém historickospolečenském kontextu, který je nutno cítit a vycházet z něj. To tedy znamená, že nejsou vždy a všeobecně použitelné v původním pojetí. Jejich interpretace a případná aplikace na konkrétní poměry proto vyžaduje analytickou znalost jejich původu a charakteru, historických účinků a budoucích pravděpodobných vlivů.

Při další a nové interpretaci vznikají totiž i **modifikace a dokonce jen fragmenty jednotlivých hlavních směrů politického myšlení**, které však někdy mohou spíše korespondovat tomu, co v odlišných časových či místních souvislostech reprezentuje jiný hlavní směr, resp. ideologie.

Vytvářejí se tak předpoklady pro možné **terminologické a především obsahové problémy**.

Označení jednotlivého směru politického myšlení (nebo ideologie), jako výsledku určitého myšlenkového a reálné politického vývoje, zpravidla svědčí o jisté vazbě na výchozí (původní) určitost tohoto směru.

Jeho nová interpretace však může často i výrazněji přesahovat do jiných systémů politického myšlení a hodnot. Vypovídá pak již o výrazném přizpůsobení novým podmínkám, což se obvykle projeví i v jeho názvu. Za příklad může sloužit vývoj liberálního nebo socialistického politického myšlení.

Jindy pak taková modifikace spočívá v akcentaci a přijetí (části nebo takřka celého) souboru idejí a hodnot jiného myšlenkového systému, které pak dále prezentuje. Typickým příkladem je interpretace konzervatismu v 70. až 80. letech 20. století se zdůrazněním původních především liberálně ekonomických principů. V tomto smyslu pak nelze ani ztotožnit britský neoliberální konzervatismus a tzv. nový nebo moderní liberalismus 20. století.

Obdobně lze nalézt rozdíly nebo přesněji posuny v používání určitých pojmů v jednotlivých zemích nebo na jednotlivých kontinentech. Tak například použití pojmu liberalismus bylo a někdy ještě je v USA obsahově spíše spojováno s označením toho, co je v Evropě chápáno jako levicová – reformně socialistická – orientace nebo této orientaci se více či méně blíží. Na druhé straně například poválečný neoliberálníismus v USA je něčím jiným a nesrovnatelným.

Z uvedeného proto vyplývá vždy nutný požadavek obsahové a terminologické ujasněnosti a adekvátnosti používání vzhledem k době a mnohdy i k určité zemi nebo oblasti.

D. Vzájemný vztah společnosti, společenských skupin a jednotlivců na straně jedné a politického myšlení na straně druhé může mít celou řadu podob a pohybovat se v určitém kontinuu. Schématicky se může jednat například o zvláště intenzivní vztah vyjadřující podporu určitému směru ze strany teoretiků, individuálních zájemců, politických stran nebo jiných subjektů. Někdy se dokonce může jednat až o určité morálně citové pouto k tomu či onomu systému myšlenek a hodnot nebo k jejich ideologické, doktrinální či jiné podobě, jakož i k jejich nositeli. Představitelný a reálný je pochopitelně také absolutní nezájem, laxnost nebo i neznalost či neinformovanost.

V posléze uváděných případech může mít významnou úlohu výchova nebo jiná prezentace politických myšlenek, ideologií a programů. Současně však velmi často záleží na formě a kvalitě jejich předkládání, neboť ne vždy intenzita či emoce slaví úspěch. Mnohdy jasné a aktuální myšlenkové poselství znamená více než rozsáhlé a mnohomluvné přesvědčování (např. v předvolební kampani).

E. Systémy myšlenek a hodnot v jejich celku nebo i jednotlivě jsou obvykle **transformovány** z abstraktní roviny do politické praxe prostřednictvím určitých subjektů – nejčastěji politických stran. Ty na jejich základě, odvoláním se na ně nebo často i jen prostou vědomostí okolí o jejich akceptaci určitého směru, prezentují určité přístupy, hlediska, stanoviska, názory a návrhy na řešení té které otázky nebo problému. Je samozřejmé, že politika, ve které jsou tyto ideje a hodnoty zahrnuty, se může v čase a podle okolností měnit, ale vztah k nim je nebo by měl být trvalejšího rázu, neboť je současně důkazem věrohodnosti jejich nositele.

F. V souvislosti s hlavními směry politického myšlení a zejména s jednotlivými ideologiemi se tradičně používají určité přívlastky, jako je pravicový, levicový apod., které také představují jejich možnou klasifikaci. Fakticky se vlastně vychází z **horizontální osy**, která historicky vyplynula ze zasedacího pořádku francouzských Generálních stavů z roku 1789, kdy světská a duchovní aristokracie seděla napravo a třetí stav nalevo od krále. V dalším vývoji pak toto rozesazení začalo tradičně vypovídat o principiální orientaci jednotlivců a skupin v parlamentech a přeneslo se i do dalšího politického života. S **pravicovou orientací** je posléze spojován princip svobody, resp. právo jednotlivce na vlastní rozvoj bez vnějších zásahů a ovlivňování, a to zejména ze strany státu (vlády). V ekonomické oblasti se jedná především o svobodu podnikání a jejím prostřednictvím dosahované odměny. **Levicová orientace** tvrdí, že tento druh svobody je pouhé vítězství silného na úkor slabšího a za výchozí hodnoty považuje nejen zásadu svobody, ale i rovnosti, spravedlnosti, solidarity a kolektivních zájmů. **Pozice středu** obvykle reprezentuje různé kompromisy mezi těmito orientacemi, které označuje za extrémní a škodlivé. Často zdůrazňuje svůj

pozitivní vztah ke smíšené ekonomice a k účinné péči o veřejné záležitosti a služby.

Doplňující **vertikální pohled** rozšiřuje a současně zpřesňuje pravolevou dimenzi, neboť umožňuje její další vnitřní členění. Vertikální hledisko nabízí například klasifikaci podle **ortodoxie**, tj. stálého a absolutního dodržování výchozích myšlenek, hodnot a ideologických postulátů (typicky např. u komunistických stran zejména v zemích reálného socialismu nebo u nacistických či fašistických stran a v politické rovině také u konzervativních stran), jakož i podle **senzitivity**, tj. schopnosti akceptovat nové a adekvátní myšlenkové podněty (typicky např. u sociálně demokratických stran, některých liberálních stran a v ekonomické rovině také u konzervativních stran). Jiným, které také vychází z vertikálního pohledu, je členění podle **pozitivního vztahu k zachování stávajícího stavu** (tak je tomu především u tradičních konzervativních stran, některých křesťanských stran, ale také u zmíněných komunistických stran v zemích reálného socialismu) anebo vyovídající o **nutnosti** (reformní či revoluční) **změny** (srov. např. u sociálně demokratických stran, stran zelených, demokratických stran levice, eurokomunistických stran, revolučních socialistických stran a některých komunistických stran, anarchistických stran a hnutí, ale také u neoliberálně orientovaných konzervativních stran, nacionalistických stran a konečně i neofašistických a dalších pravicově radikálních hnutí).

G. Pojmy, kterými jsou označovány jednotlivé směry politického myšlení, jsou tedy často používány v následujících souvislostech:

- pro označení charakteristiky cílově zájmového sepětí sociálních skupin a působení jejich politických reprezentantů, a to zejména politických stran a hnutí. V tomto smyslu mívá ten který směr politického myšlení podobu ideologie a tyto pojmy jsou proto často používány promiscue³;
- užší význam mají dané pojmy, pokud jsou používány pro označení ekonomických teorií a koncepcí a případně i pro charakteristiku státu;
- setkat se s nimi lze i v názvech některých politických stran, hnutí, koalic, a to včetně jejich programů;
- konečně jsou uvedené pojmy spojovány s jednotlivci, kteří se buď sami takto profilují a charakterizují anebo jsou takto označováni, a to mnohdy i s výše zmíněnou terminologickou a věcnou neujasněností významu daného pojmu.

* * *

SUMMARY

Several Observations on the Investigation of Political Thinking

Thematically, the article is meant to be an introduction into the problem of the investigation of political thinking and its manifestations in the modern state and society. The several parts of the essay are dedicated to the following subjects: the relationship of political thinking and political philosophy; the agents influencing the shape, scope, traditional manifestations and influence of the differentiation of political thinking in the countries with typical political cultures; the relationship between the political thinking and ideologies and their influence on the everyday political life; the possible conceptual and factual problems stemming from the historical modifications and interpretations of both the original and current forms of political thinking and ideologies; the circumstances of their branding as rightist, leftist or centrist manifestations; their characteristics according to the degree of their orthodoxy, social and mental sensitivity and the motivation role in relation with the existing social order.

³Viz výše odstavec C. K tomu srov. také Kol.: Politologie I, MU, Brno 1991, s. 46-49.